

## R E C E N Z I J O S

### DRUMSTAS VANDUO ANYKŠČIŲ ISTORIJS IŠTAKOSE

*Valdovai Anykščiuose: nuo Kazimiero Jogailaičio iki Zigmanto Vazos = Sovereigns in Anykščiai: from Casimir Jagiellonian to Sigismund Vasa.*

Idėjos autorius Vytautas Balčiūnas, sudarytoja Rita Babelienė, tekstų autoriai Simonas Matulevičius, Dalia Tarandaitė, vertėja Virginija Kvedarienė.

Vilnius–Anykščiai: Anykščių menų centras; Pasaulio anykštėnų bendrija, 2022. 158, [2] p.

Lokalinės istorijos tyrimai pastaruosius kelis dešimtmečius Lietuvoje vystėsi pakankamai sparčiai, ir atskirų Lietuvos vietovių istorijos tyrimams skirtomis monografijomis šiandien nustebinti jau sunku. Vis dėlto didžiausias Anykščių senosios praeities Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais tyrimas buvo paskelbtas dar sovietmečiu – tai Algirdo Baliulio ir Algimanto Miškinio studija (1979 m.), orientuota į miesto urbanistinę raidą [6]. Atnaujinta A. Baliulio teksto versija pasirodė 1992 m., Anykščiams minint 550 metų jubiliejų [5], o A. Miškinio – 2005 m., taip pat papildyta naujais A. Baliulio pastebėjimais [23, 22–75]. Su tuo susijęs tam tikras netikėtumas, nes iki tol buvo įprasta pirmuoju Anykščių paminėjimu laikyti 1442 m. lapkričio 7 d. Anykščiuose didžiojo kunigaikščio Kazimiero išduotą dokumentą, o atnaujintame A. Baliulio tekste pirmojo Anykščių paminėjimo data buvo susieta su 1440 m. liepos 22 d. Kazimiero raštu dėl „Oni...“ (Anykščių?) dvaro skyrimo Radvilai Atikaičiui.

Iki šiol prie tos studijos ir jos atnaujintų versijų nedaug kas pridėta, išskyrus archeologinius tyrinėjimus [35; 42; 41] ir atskirų problemų tyrimus, kaip antai Edmundo Rimšos straipsnis apie Anykščių herbą [26] ar Antano Tylos – apie Anykščių bažnyčios beneficijos istoriją XV–XIX a. pradžioje [29, 14–47], Anykščius ir Ukmergės pavietą 1654–1667 m. karo metais [29, 48–63] ir tolesnius Anykščių bažnyčios ir parapijos istorijos tyrimus [16], tačiau pastarųjų epizodų integracija į platesnes Anykščių istorijos sintezes vis dar tebėra ateities uždavinys.

Ir štai mūsų rankose – nauja knyga *Valdovai Anykščiuose*, skirta senajai Anykščių istorijai. Gražiai iliustruota, išleista iškart dviem kalbomis (paralelinis tekstas lietuviškai ir angliškai), pristatyta Anykščių visuomenei spaudoje [3] ir 2022 m. liepos 22 d. Anykščių miesto šventės metu dvarvietėje vykusiame teatralizuotame renginyje.

Knygos „idėjos autoriumi“ įvardyto Vytauto Balčiūno tekstai į šią knygą nepateko ir tai trukdo skaitytojui suprasti, kodėl atsirado ši knyga ir kokia jos idėja, nes šiaip jau ji – gana neįprasta lokalinės istorijos studija. Neįprasta visų pirma tuo, kad skaitant kartais sunku suprasti, ar ši knyga apie Anykščius, ar tai yra apybraižų apie keturis Lietuvos valdovus (Kazimierą Jogailaitį, Žygimantą Augustą, Steponą Batorą ir Zigmantą Vazą) rinkinys, adaptuotas Anykščių auditorijai.

Mat tiesiogiai su Anykščiais susiję knygos siužetai sudaro mažesnę knygos dalį, o daugiausia vietos skirta bendriems šių valdovų valdymo ir politikos bruožams, kurie pristatomi istoriko Simono Matulevičiaus apybraižomis. Jose su Anykščiais susiję siužetai pasakoja apie šių valdovų apsilankymus Anykščiuose: Kazimiero Jogailaičio – 1442 m. lapkričio

7 d. (p. 31, 34), Žygimanto Augusto – 1557 m. rugpjūčio mėn., su kariuomene žygiuojant Livonijos link, kurios pasienyje netrukus bus sudaryta Pasvalio taika (p. 57, 65–66, 70–74), Stepono Batoro – 1582 m. kovo 5 d., po pergalės Livonijos kare vykstant iš Vilniaus į Rygą ir jo nakvynę tuometinio Anykščių seniūno Jono Glebavičiaus dvare (pateikiama ir platesnių žinių apie šią įdomią asmenybę, p. 94, 103–108), pagaliau baigiama dviem Zigmanto Vazos apsilankymais Anykščiuose 1589 m. rugpjūčio 15 d., pakeliui iš Vilniaus į Taliną (p. 129–130), ir 1601 m. rugsėjo 15 d. – su kariuomene pakeliui į karą prieš į Livoniją įsiveržusią Švediją (p. 130–137).

Nors informacija apie valdovų apsilankymus Anykščiuose yra vertingiausia lokalinės istorijos požiūriu, žinių apie tai nėra daug, ir tik Stepono Batoro nakvynės proga pasistengta daugiau įdomių detalių išgauti iš konteksto, pasiaiškinant, kas gi buvo tuometinis Anykščių seniūnas Jonas Glebavičius. Tai neabejotinai geras tyrimo pavyzdys, bet daugeliu atvejų autorius išplečia pasakojimą tik naiviu tuščiažodžiu, pavyzdžiui: „...galima neabejoti, kad abi šios įspūdingos [Zigmanto Vazos] kelionės įnešė karališkumo, o galbūt ir permainingų Anykščių ir apylinkių gyvenime. Abu valdovo apsilankymai turėjo būti vieši, garsūs ir įsirėžti gyventojų atmintyje“ (p. 137); „Gera galvoti, kad Anykščiai galėjo būti svetingai valdovą priėmusi vieta“ (p. 138) ir pan.

Knygoje taip pat plačiau pateikiama informacija apie žinomus šių keturių valdovų portretus, kurių pristato dailėtyrininkė Dalia Tarandaitė. Šias ikonografines apžvalgas su Anykščiais sieja nebent trumpa užuomina apie XVIII–XIX a. sandūroje tapytą valdovų portretų galeriją, priklausiusią Okuličių dvarui Latavėnuose (Anykščių r.) (p. 27), iš kurios knygoje publikuojamas ir pristatomas Kazimiero Jogailaičio portretas (p. 53, 55), ir kelios pastabos apie tai, kurie iš išlikusių Žygimanto Augusto, Stepono Batoro ir Zigmanto Vazos portretų artimesni jų lankymosi Anykščiams laikui (p. 89, 115, 145–146), nors pastarieji faktai būtų akivaizdūs ir be specialaus aiškinimo. Apskritai galima sakyti, kad D. Tarandaitės apybraižos neturi lokalinės istorijos aspekto ir tikėtų bet kokiai knygai apie šiuos valdovus.

Knygos atsiradimo aplinkybes šiek tiek pratarmėje paaiškina Anykščių rajono savivaldybės meras Sigutis Obelevičius: „Ši knyga išaugo iš 2021 metais surengtų keturių kultūros vakarų ciklo „Anykščių karališkas kalendorius“, kurį organizavo Anykščių menų centras“ (p. 9). Šių renginių ciklo idėjos autorius buvo jau minėtas Vytautas Balčiūnas. Anykščiai, anot jo, turėtų aktualizuoti ir išnaudoti faktą, kad juose lankėsi keturi Lietuvos valdovai, kurie buvo ir Lenkijos karaliai (būtent žodis „karalius“ akcentuojamas šioje aktualizacijoje). Visa tai norima sieti su 2007 m. Anykščių gautu kurortinės teritorijos statusu ir tuo pagrįsti Anykščių pretenziją vadintis „karališkuoju kurortu“. Šias mintis V. Balčiūnas dėstė savo straipsniuose [2] ir „Anykščių karališko kalendoriaus“ renginių metu [17].

Nepaisant šios kiek naivios ir pritemptos susidomėjimo „karališkąja“ Anykščių praeitimi priežasties (nė vienas valdovas tikrai nesilankė Anykščiuose kaip kurorte), idėja išaugo į Anykščių istorijos populiarinimo akciją, kurią sudarė minėti keturi 2021-ųjų renginiai ir juose skaitytų pranešimų pagrindu parengta knyga. Be to, aptariamoms knygos įvade Anykščių rajono meras S. Obelevičius, norėdamas išsklaidyti abejones dėl pirmojo Anykščių paminėjimo, pristatė dar tik rašomą istorikės Raimondos Ragauskienės studiją „Karališki Anykščiai – XV–XVIII a.“ (p. 7), kuri, galima manyti, irgi bus tos pačios savivaldybės remiamas „karališkųjų Anykščių“ akcijos sudedamoji dalis. Ko gero, daugiausiai vilčių teikianti dalis.

Tad keistoką knygos struktūrą iš esmės nulėmė „Anykščių karališko kalendoriaus“ renginių koncepcija. Kaip gyvi istorijos populiarinimo renginiai jie buvo struktūruoti

pakankamai logiškai: į Anykščius iš Lietuvos dailės muziejaus kaskart buvo atvežamas vieno iš Anykščius aplankusių valdovų portretas; iš čia kilo idėja perskaityti paskaitą ne tik apie tą valdovą ir jo lankymąsi Anykščiuose, bet ir papasakoti apie išlikusius jo portretus. Tačiau kas tinka su vieno portreto paroda susietam renginiui, nelabai logiškai atrodo lokalinei istorijai skirtame leidinyje, kuriame valdovų ikonografijos apžvalgos su lokaline istorija lieka nesusijusios.

Formaliai žiūrint, nepakankamai aiškus ir aptariamąs knygos žanras – mokslinė studija ar mokslo populiarinimo leidinys. S. Matulevičiaus tekstai parašyti be nuorodų į šaltinius ir tyrinėjimus, daug dėmesio juose skirta bendriems „vadovėliniams“ aptariamų valdovų valdymo bruožams, todėl populiarus jų pobūdis neturėtų kelti abejonių. D. Tarandaitės tekstai, priešingai, aptaria populiariai literatūrai nelabai būdingą tematiką (ją galima būtų pavadinti šaltiniotyryne ar menotyryne) ir taip pat turi bent jau minimalų nuorodų į šaltinius ir tyrinėjimus skaičių. Jeigu jau imtasi dokumentuoti mažiau žinomus faktus apie ikonografinę medžiagą, tai tą reikėjo padaryti ir istorinėse valdovų apžvalgose ar bent jau tose jų vietose, kuriose kalbama apie su Anykščiais susijusius mažiau žinomus faktus.

Kadangi pagal pavadinimą knyga vis dėlto turėtų būti skirta Anykščių istorijai, visų pirma reikėtų įvertinti svarbesnes S. Matulevičiaus tekstų vietas, skirtas Anykščiams. Pirmasis jo tekstas „Apie Anykščių dvarą ir Anykščių istoriją“ visas skirtas Anykščiams. Valdovui priklausęs Anykščių dvaras buvo dvarvietėje prie Anykštos, 1867 m. statytos Šv. Aleksandro Neviškio cerkvės aplinkoje (p. 12). Deja, knygoje nerasime dvarvietės archeologinių tyrinėjimų rezultatų, kurie gerai žinomi ir lengvai prieinami [24; 15; 36; 25; 37; 39; 38; 11; 18; 12], nors jų metu rasto XVI a. koklio fragmentas puošia knygos viršelį. Vietoj to pristatoma ir netgi vystoma fantastiškiausia Anykščių kilmės versija iš Onos vardo (nors knygoje neužsiminta, idėjos autoriumi reikėtų laikyti rašytoją Antaną Vienuolį, „Anykščių padavimuose“ sukūrusį Onos Nykštienės personažą). Pastaruoju metu savą šio etimologizavimo versiją žodiniuose pasisakymuose Anykščiuose dėstė architektas Audrys Karalius. S. Matulevičius tos „teorijos“ autoriaus nemini, o dvi jos sudedamąsias dalis pristato kaip tiesiog egzistuojančias „Anykščių vardo kilmės teorijas“. Teigiama, kad „Anykščių vardas, istoriniuose šaltiniuose lotyniškai rašomas Onixten, Onixtensis, Onixto, o lenkiškai Onikszy ir panašiai, galėtų būti kildinamas iš kunigaikščio Vytauto žmonos Onos vardo“ (p. 13). Taip pat, kad „yra dar ir kita teorija [iš tikrųjų tos pačios A. Karaliaus „teorijos“ argumentas – T. B.], kuria bandoma susieti Oną Vytautienę su Anykščiais. Šios teorijos pagrindas – 1440 metų valdovo laiške minimo Eišiškių valdytojo Mantauto ir Onos Vytautienės, kurios tėvonija galėjo būti Eišiškės, susiejimas, turintis pagrįsti Anykščių dovanojimą valdovo žmonai“ (p. 15).

S. Matulevičiaus santykis su šiais diletantiškais samprotavimais kiek prieštaringas: iš vienos pusės, jis pripažįsta, kad šiai teorijai trūksta įrodymų, iš kitos – skiria jų pristatymui daugiausia vietos Anykščių dvarvietės temoje ir net imasi juos rimtai plėtoti bei modifikuoti, pasilikdamas Anykščių kildinimo iš Onos vardo idėją kaip pagrindą, bet ieškodamas kitos Onos. Anot S. Matulevičiaus, tai galėtų būti Vytauto laikų didiko Kristino Astiko žmona Ona, kuriai Žygimantas Kęstutaitis patvirtino Alantos dvarą, esantį „tik 25 kilometrų atstumu nuo Anykščių“ (p. 16–17).

Užsikabinti už pseudomokslinio Anykščių ir Onos vardų siejimo S. Matulevičius galėjo tik dėl lingvistinio išsilavinimo stokos, dėl kurio, kaip jis pats pripažino, „šių procesų aiškinimas reikalautų profesionalių kalbininkų tyrinėjimo“ (p. 14). Deja, autorius nepaliko Anykščių vardo kilmės aiškinimo kalbininkams ir pats, nesusipažinęs su jų tyrimais, ėmėsi plačių samprotavimų tema, kurios neišmano. Slaviškuose ar slavų kalbų paveiktuose

Anyškščių vardo užrašymuose jis pastebėjo tik „o“ ir „a“ raidžių žaismą (p. 15), bet nesuvokė, kad šis „žaismas“ nėra nei kažkokie atsitiktiniai iškraipymai, nei bet kuria kryptimi galintys vykti raidžių kaitaliojimai, o tik dėsningas lietuvių kalbos trumpojo „a“ keitimas į „o“ slavškuose tekstuose (išimtis – tvirtaprade priegaide kirčiuotas dvibalsių ir dvigarsių „a“, kuris ir istoriniuose užrašymuose, ir dabartinėje kalboje atitinka „a“) bei ilgojo „ā“ išlaidymas pradinio pavidalu, kuris betgi neišliko dabartinėje lietuvių kalboje, nes išvirto į ilgąjį „o“ (plg. „brālis“ latvių ir dar Mažvydo laikų lietuvių kalboje ir „brolis“ dabartinėje lietuvių kalboje). Šiuos dalykus išaiškino dar mokslinės lietuvių kalbotyros pradininkas Kazimieras Būga [10, 227–230] – tai pagrindai, kuriuos reikia žinoti ir su viduramžių Lietuvos šaltiniais dirbančiam istorikui.

Tad ir vardas „Anna“, atėjęs į lietuvių kalbą per slavų kalbas, dėsningai vėlesniame tarime išvirto į „Oną“. Taip pat ir Anykščiai, jei jie būtų kilę iš Onos vardo, lenkiškai būtų vadinami „Anikszty“, o lietuviškai – „Onykščiais“. Ir tai net nekalbant apie tai, kad asmenvardinės kilmės vietovardžiams priesaga „-ykšt-“ yra apskritai nebūdinga, ji būdinga tik kai kuriems vandenvardžiams, beje, gana siauro geografinio regiono. Zigmantas Zinkevičius manė, kad ši priesaga yra sėliškos kilmės [43, 26], tačiau faktiškai vandenvardžiai su ja koncentruojasi Nalšios teritorijoje (nuo Kurklių–Molėtų–Švenčionėlių iki Zarasų–Smalvų; be to, jų yra ir Trakų žemėje, ruože tarp Žiežmarių ir Druskininkų) [31, 151–152, 406]. Bet kuriuo atveju kalbos mokslo požiūriu nekyla abejonių, kad Anykškščių vardas yra padarytas iš Anykštos upės vardo [30, 20–21], todėl „teorijų“ apie Oną Nykštienę, Oną Vytautienę ar Oną Astikienę, kaip Anykškščių eponimus, neturėtų būti nei moksliniame, nei į mokslo populiarinimą pretenduojančiame tekste.

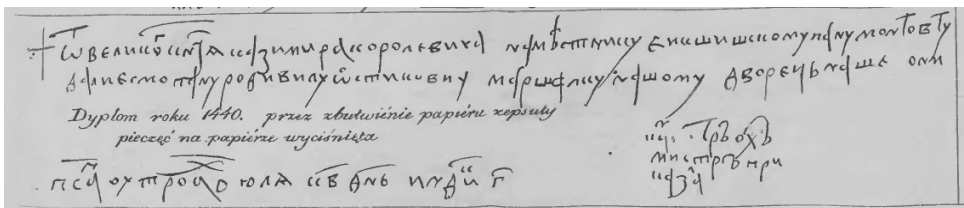
Geresnio susipažinimo su šaltiniais verčia palinkėti ir S. Matulevičiaus pateikiamos istorinės žinios. Visų pirma nustebina, kad teiginys, jog „Anykškščių dvaras stovėjo ant Anykštos upės“, grindžiamas nuoroda, kad taip neva teigiama „valdovo Žygimanto Augusto 1577 metų laiške iš Anykškščių pusbroliui Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui“ (p. 12). Dėl dvaro vietos abejonių nėra – ją pagrindė archeologiniai tyrimai, bet ir teisingas teiginys gali būti paremtas fiktyviu argumentu. Teiginį, kad Žygimantas Augustas savo pusbroliui rašė praėjus 8 metams po savo mirties, nurašykime korektūros klaidai, juo labiau kad žinome, jog Žygimantas Augustas iš tikrųjų Anykščiuose buvo ir Albrechtui iš jų laišką rašė 1557 m. (p. 57, 66).

Kokiame kontekste ir kaip Žygimantas Augustas laiške Albrechtui lokalizavo Anykškščių dvarą, S. Matulevičius nenurodo. Paradoksas, bet konkretesnio šios nuorodos konteksto tenka ieškoti mero Sigučio Obelevičiaus parašytoje pratarmėje, kur pacituota visa šio Žygimanto Augusto laiško datavimo formuluoatė lotynų kalba su vertimu į lietuvių kalbą: „Datum ex castris apud Onixium amnem, IX die Augusti, anno Domini MDLVII, Regni nostri XXVIII“ („Parašyta iš mūsų pilies prie Anykštos upės rugpjūčio 9 dieną 1557-aisiais Viešpaties ir 28-aisiais mūsų viešpatavimo metais“) (p. 8). Iš tiesų tai yra vienintelė informacija apie Anykščius minėtame Žygimanto Augusto laiške [13, 152–153, Nr. 705]. Šią citatą ir jos vertimą meras nusikopijavo iš „karališkųjų Anykškščių“ renginių ciklo proga parašyto Vytauto Balčiūno straipsnio [4]. Tačiau toks vertimas yra klaidingas būtent toje dalyje, kurioje įžvelgiamos žinios apie Anykškščių „dvarą“ (kaip teigia S. Matulevičius) ar „pilį“ (kaip išversta V. Balčiūno ir S. Obelevičiaus pateiktame vertime). Nes žodžiai „Datum ex castris apud Onixium amnem“ iš tiesų reiškia „Duota iš [karo] stovyklos prie Anykštos upelio“, ir čia nėra nei „pilies“ (jei būtų kalbama apie pilį, žodis „castrum“ būtų pateiktas vienaskaitos forma), nei „dvaro“, nei net pačių Anykškščių paminėjimo, nors kalbama apie vietovę, buvusią Anykščiuose ar netoli jų.

Tai ir suprantama: Žygimantas Augustas prie Anykštos sustojo su didžiule kariuomene, žygiuodamas į Livoniją. Tokiai kariuomenei jokiam dvare nebūtų vietos – reikėjo įrengti specialią karo stovyklą. Iš tokių stovyklų Žygimantas rašė ir kitus šio žygio metu parašytus laiškus, pvz., liepos 24 d. – „Kurkliuose, iš mūsų stovyklos“ („in Kurkle ex castris nostris“) [13, 152, Nr. 704], rugsėjo 4, 11 d. – „iš mūsų stovyklos prie Mūšos upės“ („ex castris nostris apud fluvium Mussa“) [13, 154, Nr. 707, 708]. Beje, apie stovyklą, kaip neišvengiamai turėjusį būti šio Žygimanto Augusto apsilankymo objektą, kalba ir S. Matulevičius, bet, nesuprasdamas minėto šaltinio informacijos, jos buvimo faktą rekonstruoja tik hipotetiškai (p. 73) ir nesėkmingai svarsto, kur ji galėjusi būti. Nors Žygimanto Augusto laiškas aiškiai pasako, kad ji buvo prie Anykštos upelio, S. Matulevičiui kyla kitokių versijų: „Karinė stovykla, panašu, buvo įkurta Pienionių pusėje“, teigia jis (p. 74). Bet Pienionių valsčius buvo priešingoje Šventosios upės pusėje nei jos kairysis intakas Anykšta, prie kurio iš tiesų buvo įkurta kariuomenės stovykla.

Vykstant „Anykščių karališko kalendoriaus“ ciklo renginiams aš jau esu pastebėjęs pirmuoju Anykščių paminėjimu laikomo 1440 m. liepos 22 d. Kazimiero dokumento problemišumą [7, 5]. Kaip minėta, Anykščių istorijos kontekste pirmasis iš lietuvių istorikų šią datą pirmuoju Anykščių paminėjimu paskelbė Algirdas Baliulis, nors lenkų historiografijoje ji buvo nurodoma ir anksčiau [27, 65; 34, 74; 33, 80–81].

Šia data datuotame ir iš Trakų pasiųstame pranešime Eišiškių vietininkui Mantautui Kazimieras pranešė: „Davėme ponui Radvilai Astikaičiui, savo [žemės] maršalui, savo dvarą ...oni...“ („Дали есмо пану Радивилу Остикович[у] маршалку нашому дворец нашъ ...они...“) [14, 112–113, Nr. 5]. Šis dokumentas žinomas tik iš XIX a. istorikų Joachimo Lelevelio ir Igno Danilovičiaus publikacijų. Pirmasis jį iš savo kartu su Igno Danilovičiumi Lietuvoje surinktų dokumentų kolekcijos 1826 m. laikraštyje *Dziennik Warszawski* paskelbė Joachimas Lelevelis su teksto lotyniška transkripcija, vertimu į lenkų kalbą ir faksimile įklijoje [19, 228; 20, 28], o vėliau, 1862 m., jo tekstas su korekcijomis pakartotas I. Danilovičiaus sudarytame registrų rinkinyje *Skarbiec Dyplomatów* [28, 173, Nr. 1764]. J. Lelevelio teksto perskaitymas („dalijesmo panu Rodiwiłu Ostikowiczu marszałku naszomu dworec nasz“) kiek skyrėsi nuo I. Danilovičiaus versijos („Dali eśmo panu Rodiwiłu Ostikowiczu marszałku naszomu dworec nasz Oni...“), o svarbiausias skirtumas buvo tas, kad J. Lelevelis neišskaitė jokio dvaro pavadinimo (po „dworec nasz“ originalo publikacijoje dedamas taškas, o vertime į lenkų kalbą – keturi taškai, žymintys praleidimą: „Daliśmy panu Radziwiłowi Ostikowiczowi marszałkowi naszemu dworzec nasz. ...“). Naujausią šio dokumento publikaciją, pagrįstą faksimile (pav.), pateikęs Rafalas Jaworskis [14, 112–113, Nr. 5] palieka galimybę rekonstruoti vieną neįskaitomą raidę prieš raides „они“, pastebėdamas, kad to meto rašyboje pradžioje buvo įprasta rašyti raidę „G“ vietoj „O“ [14, 107].



**Pav.** 1440 m. liepos 22 d. Kazimiero rašto Eišiškių vietininkui Mantautui faksimilė su tariamuoju pirmuoju Anykščių paminėjimu pagal J. Lelevelio skelbtą faksimilę [20, įkl. kn. gale]

Be to, Ignas Danilovičius nurodė, kad dokumentas buvo sunkiai skaitomas, nes jo popierius jau supuvęs. Vis dėlto istorikui pavyko išskaityti tris dvaro pavadinimo raides „Oni...“, kurias jis su tam tikra abejojimu interpretavo kaip „Onikszy (?)“. Jau vien toks netvirtas dvaro pavadinimo išskaitymas verčia labai atsargiai žiūrėti į versiją, kad čia turime pirmąjį Anykščių paminėjimą, ir kelti klausimus: 1) kodėl apie Anykščių dvaro skyrimą Kazimieras randa reikalą pranešti būtent Eišiškių vietininkui, kuris su Anykščių valsčiaus reikalais neturi nieko bendra?; 2) kaip Anykščių dvaro „davimą“ Radvilai Astikaičiui suderinti su faktu, kad iškart po to Anykščiai žinomi kaip valdovo dvaras, kurio pirmuoju žinomu laikytoju buvo ne Radvila Astikaitis, o jo brolis Mikalojus Astikaitis?; 3) ar tikrai I. Danilovičiaus išskaitytos trys raidės „Oni...“ yra pakankamas pagrindas Radvilai duoto dvaro vardą tapatinti su Anykščiais?

Kaip ši problema sprendžiama aptariamąje knygoje? Iš esmės joje tik stengiamasi užglaistyti šio spėjamo Anykščių paminėjimo problemškumą, netgi įteigti, kad jokios problemos čia nėra. Meras Sigutis Obelevičius skaitytoją dezinformuojančiu savo pratarmės pavadinimu bando įteigti Anykščių paminėjimo 1440 m. tikrumą: „Onixti – prieš 582 metus taip pirmą kartą užrašyti Anykščiai ir jų karališkasis dvaras“ (p. 7). Meras gudrauja, pateikdamas iš visai kitų, vėlesnių, šaltinių žinomą Anykščių vardo formą, kaip neva užrašytą 1440 m. dokumente. Bet net tą tariamai 1440 m. užrašytą Anykščių vardo formą jis pasirinko nevykusiai, nes ji yra lotyniška ir jokiū būdu negalėjo būti rusėnų kalba rašytame dokumente (net jei priimtume I. Danilovičiaus versiją, tą užrašymą reikėtų rekonstruoti „Оникъшти“, kaip paliudyta žinomuose Kazimiero laikų rusėniškuose dokumentuose, perrašytuose arba užregistruotuose Lietuvos metrikoje [21, 19–21, 50, 67, 68]).

S. Obelevičiui žinoma, kad „dalis istorikų abejoja šiuo pirmuoju Anykščių paminėjimu“ (p. 7), bet jis skuba „išsklaidyti“ šias abejones pareikšdamas, kad esą „naujausi tyrimai šias abejones išsklaido“. Apeliuojama į istorikės Raimondos Ragauskienės rašomą studiją ir teigiama, kad ji „pritarė dr. A. Baliulio tezei, kad pirmasis Anykščių paminėjimas 1440 m. liepos 22 valdovo laiške yra patikimas“, bet čia pat pateikiama tiesioginė R. Ragauskienės citata turėjo kiek atvėsinti mero entuziazmą, jeigu jis būtų į ją geriau įsiskaitęs: „galimybė sieti 1440 m. dokumentą su pirmuoju Anykščių paminėjimu išlieka“ (p. 7). Tad istorikė kalba tik apie galimybę 1440 m. dokumentą sieti su Anykščiais, o ne Anykščių paminėjimo faktą.

Mero S. Obelevičiaus pradėtą „abejonių sklaidymo“ darbą, pristatydamas aptariamą knygą laikraštyje *Anykšta*, pratęsė ir jos „idėjos autorius“ V. Balčiūnas, nurodęs ir vieną iš R. Ragauskienės rankraščio išskaitytą argumentą: „Įžvalgioji istorikė atskleidė svarbų faktą, kad Eišiškių seniūnui Mantautui rašytas valdovo pranešimas, jog Radvilai Astikaičiui pavesta valdyti valdovo dvarą Anykščiuose, galėjo būti tiesiog logiškas patvirtinimas, kad pastarajam būtų aišku, jog vakuojanti Anykščių dvaro valdytojo vieta, į kurią Eišiškių seniūnas irgi pretendavo, jau užimta“ [3]. V. Balčiūnas, deja, nesugebėjo istorikės tekste atskirti spėlionių nuo faktų ir „faktų“ pavadino būtent spėjimą. Šiuo spėjimu R. Ragauskienė tik pabandė hipotetiškai atsakyti į klausimą, kodėl apie Anykščių dvarą prirėikė pranešti Eišiškių seniūnui. Ką gi, šis spėjimas atrodo bent jau logiškesnis, nei bandymas Anykščių ir Eišiškių ryšį paaiškinti fiktyviu Onos Vytautienės ryšiu su abiem vietovėmis, bet šiaip jau pranešimus apie suteiktas valdas Kazimieras adresuodavo būtent tų vietų, kur valdos kam nors būdavo suteikiamos, valdytojams ar bendruomenėms, o ne vakancijų negavusiems buvusiems pretendentams. Antai tą pačią dieną, kai parašė pranešimą Eišiškių vietininkui Mantautui apie Radvilai duotą dvarą, t. y. 1440 m. liepos 22 d., Kazimieras taip pat pranešė derečiniečiams apie tai, kad ponui Kopačiui patvirtino Derečino valsčių (dab. Zelvės r., Gardino sr., Baltarusija) kaip tėvoniją [1, 2, Nr. 3].

S. Matulevičius savo tekste irgi vadovaujasi ta pačia Anykščių pirmojo paminėjimo 1440 m. tariamo neproblemiškumo nuostata. Iš pat pradžių primena „kelis esminius miesto istorijos faktus“, tarp kurių – „pirmasis mums žinomas Anykščių paminėjimas istoriniuose šaltiniuose“ 1440 m. liepos 22 d. Kazimiero rašte (p. 31). Cituodamas šį raštą autorius be jokių dvejonų į jo tekstą įterpia rekonstruotą Anykščių vardą – „neprireikia“ net laužtinių skliaustelių rekonstruoti žodžio daliai atskirti (p. 34). Tiesa, toliau jis šią rekonstrukciją vis dėlto pavadina hipoteze, optimistiškai teigdamas: „Ši hipotezė nėra paneigta iki šiol“ (p. 34). Patys hipotezės pagrindai autoriaus pristatomi gana netiksliai: teigiama, kad dokumentą 1826 m. Joachimimas Lelevelis paskelbė monografijoje „Varšuvos dienoraštis“, o Kazimiero laiške buvo matomas ne visas žodis „Anykščiai“, o tik raidės „онио“, taip pat „buvo kelta hipotezė“ (autorius nenurodo kieno), kad šis žodis galėjęs būti „Ионишки“ (p. 34). Nurodyti skaitymai istoriko yra perrašyti su klaidomis (turėtų būti originalo raidės „они“ ir rekonstrukcija „Ионишки“). Matyt, tokį interpretavimą S. Matulevičius perėmė iš rašytojo Rimanto Vanago straipsnio, kuriame pastarasis kritiškai atsiliepė apie naujausias „karališkųjų Anykščių“ iniciatyvas ir užsiminė, kad „amžių tėkmėje būta mokslininkų, kurie „они“ siejo su kitais pavadinimais, pvz., su „Ионишки“ [32]. Iš tikrųjų čia nurodoma naujausia rusų istoriko Sergejaus Polechovo hipotezė [44, 478]. Apskritai, daug kas S. Matulevičiaus tekste suvelta: laikraštis, kuriame paskelbta J. Lelevelio publikacija, virsta jo „monografija“, nepastebima, kad J. Lelevelis toje vietoje, kur turėtų būti „Anykščių“ vardas, apskritai nieko neperskaitė, nesidomima, kieno, kodėl ir kuo remiantis mums rūpimas vietovardis buvo perskaitytas kaip „Ионишки“. Akivaizdu, kad istorikas tik paviršutiniškai susipažinęs su aptariamomis publikacijomis ir nelinkęs gilintis į Anykščių vardo išskaitymo alternatyvas, nors apie jas kažką ir girdėjęs.

Iš tikrųjų 1440 m. liepos 22 d. Kazimiero dokumento tyrinėjimai šiuolaikinėje istoriografijoje reikšmingai pasistūmėjo į priekį, ir „Anykščių“ vardo išskaitymo versija, naujų duomenų kontekste interpretuojant šį tekstą, jau net nebesvarstoma. Paaiškėjo, kad Kazimieras dėl dvaro Radvilai Astikaičiui skyrimo išdavė du dokumentus: minėtą pranešimą Eišiškių vietininkui ir, žinoma, dokumentą, skirtą pačiam Radvilai Astikaičiui. Pastarasis originaliu pavidalu neišliko, bet jo turinys žinomas iš dviejų Biržų kunigaikščio Kristupo II Radvilos (1585–1640) archyvo registrų, dabar saugomų Varšuvoje, iš kurių 2001 m. jį paskelbė lenkų istorikas Rafałas Jaworskis. Prieš 1636 m. surašytas registras šio dokumento tekstą perteikia taip: „Karalaičio Kazimiero raštas, duotas ponui Radvilai Astikaičiui, savo maršalui, dėl Naniškių dvaro, dėl duoklininkų Čiuovičių, Nesvojevičių ir Dorgurevičių, liepos 22, 3 indikto“ („List krolewica Kazimierza dany Panu Radziwiłowi Oscikowiczowi marszałkowi swemu na dworzec Noniszki, na danniki Ciurowiczy, Nieswoiewiczy i Dorgurewicz, Julij 22, indicta 3“; 1616 m. registre – lakoniškiau ir su netikslumais bei kitokiais skaitymais: „List krolewica Kazimierza dany Panu Radziwiłowi na dworzec Noniszki, na Radanniki, Ciurowiczy, Swoiewiczy i Dorguszewiczy“) [14, 106–107, 112].

Komentuodamas šį dokumentą R. Jaworskis jame paminėtas Naniškes (Noniszki) sutapatino su dabar Baltarusijos teritorijoje esančiomis Naniškėmis prie Ditvos, apie 20 km į šaurės vakarus nuo Lydos (tarp Rodūnios ir Žirmūnų). XV–XVI a. jos turėjo priklausyti Rodūnios valsčiui ar pavietui. Savo ruožtu S. Polechovas, teisingai pastebėdamas, kad Eišiškių vietininkui turėjo būti pranešama apie Eišiškių valsčiuje esantį dvarą, „pataisė“ dvaro pavadinimo perskaitymą į minėtą „Ионишки“ ir susiejo šį dvarą

su Joniškėmis, Šalčininkų r., 6 km į rytus nuo Eišiškių, prie pat dabartinės Lietuvos ir Baltarusijos sienos [44, 478]. Vis dėlto visiškai sutikti su abiem šiais tyrinėtojais negalima, nors abu pasako dalį tiesos: R. Jaworskis teigus, netaisydamas šaltinyje paliudyto Naniškių pavadinimo, o S. Polechovas – nurodydamas, kad jo ieškoti reikia Eišiškių valsčiuje. Tik abu istorikai neatkreipė dėmesio, kad Naniškės yra vos už 8 km į vakarus nuo Eišiškių (Šalčininkų r.) – vietovė, idealiai tinkanti 1440 m. minimam dvarui, nes tiksliai sutampa su jo vardo užrašymu šaltinyje ir buvo Eišiškių valsčiuje. Dar dvejios Naniškės (Senosios ir Naujosios) yra už 15–16 km į šiaurės vakarus nuo Eišiškių, Varėnos r., sietinos su XV–XVI a. Lieponių valsčiumi.

Šie R. Jaworskio surasti ir paskelbti nauji duomenys apie 1440 m. liepos 22 d. Radvilai Astikaičiui duotą dvarą leidžia galutinai atmesti I. Danilovičiaus spėjimą dėl 1440 m. dokumento sąsajos su Anykščiais ir padėti tašką Anykščių pirmojo paminėjimo byloje. Pirmasis Anykščių paminėjimas grįžta ten, kur ir buvo manoma (bent jau lietuviškoje historiografijoje) iki 1992 m. A. Baliulio publikacijos – jis sietinas su 1442 m. lapkričio 7 d. Kazimiero Anykščiuose išduotu dokumentu dėl Pienionių valsčiaus valstiečių dovanojimo, kurio datavimo formuluotė nekelia abejonių: „Rašyta Anykščiuose, šventojo Mykolo dienos išvakarėse, lapkričio 7, 6 indiktas. Pats didysis kunigaikštis“ („П(и)сан у в Оникъштахъ, на канун св(е)того Михаила дня, нояб(ря) 7, индик(т) 6. Сам великий кн(я)зь“) [21, 67].

Apskritai reikia pasakyti, kad „karališkų Anykščių“ koncepcija, tapusi aptariamoms knygos pagrindu, lėmė labai selektyvią Anykščių istorijos faktų atranką. S. Matulevičių domino iš esmės tik keturių valdovų apsilankymai, o be jų – tik Anykščių kilmė (nevykę samprotavimai apie jų sąsajas su Onos vardu) ir tariamas pirmasis Anykščių paminėjimas 1440 m. (kuris su valdovo apsilankymu nesusijęs). Visa kita iškrenta iš istoriko akiračio.

Nors S. Matulevičius skyrė dėmesio ir Kazimiero lankymuisi Anykščiuose 1442 m. lapkričio 7 d. (p. 31, 34), jo tekste nerasime žinių apie antrąjį Kazimiero apsilankymą Anykščiuose, datuotiną greičiausiai 1468 m. [7, 6] (galima ir 1453 m. data [22, 426]). Nėra knygoje ir Anykščių istorijos „karališkai paradigmai“ tinkančio siužeto apie Anykščių užrašymą Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Aleksandro žmonai Elenai (mat pats Aleksandras nesilankė Anykščiuose ir „nenušipelnė“ atskiro siužeto šioje knygoje). Nė žodžiu neužsiminta ir apie vienintelio popiežiaus pripažinto Lietuvos karaliaus Mindaugo pilį Vorutą (minimą 1251 m.) ir jos lokalizavimą Šeimyniškių piliakalnyje prie Anykščių [40; 8], apie Latvos dvarą (Paltavio piliakalnį) ir jo sąsajas su Mindaugo karūnavimo vieta [9], nors Anykščių istorijoje šie siužetai gerai žinomi. Žinoma, galima daryti prielaidą, kad autorių baugino tam tikras šių sąsajų hipotetiškumas, bet tai sunkiai suderinama su dėmesingumu kur kas silpniau pagrįstoms hipotezėms.

Dėl daugelio priežasčių šio bandymo tirti „karališkų Anykščių“ istoriją negalima laikyti sėkmingu. Pati idėja ieškoti istorijoje Anykščių, kaip „karališko kurorto“, pagrindimo vertintina greičiau kaip manipuliavimas istorija nei jos aktualizavimas. Tiesa, ši idėja yra likusi už aptartos knygos ribų, nors propaguota jos „idėjos autoriaus“. Bet ir nepaisant šios idėjos, knyga yra parašyta paviršutiniškai, joje per mažai dėmesio skiriama Anykščiams, per daug – bendrosios Lietuvos istorijos siužetams. Net ir pateisinant tai istorijos populiarinimu, reikia pripažinti, kad knyga parašyta skubotai, neišsigilinus visų pirma į Anykščių istorijos siužetus.

Tomas Baranauskas



## Šaltiniai ir literatūra

- [1] *Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*. T. 3: 1432–1534. Wyd. Bronisław Gorczak. Lwów, 1890, XXXVI. 556 s.
- [2] BALČIŪNAS, Vytautas. „Anykščių karališkasis kalendorius“ – kodėl Anykščius galima vadinti karališkaisiais? *Aukštaitiškas formatas*, 2021, Nr. 3 (88), p. 20.
- [3] BALČIŪNAS, Vytautas. 582-asis Anykščių miesto gimtadienis liepos 22 dieną: prasmė, idėjos, projektai. *Anykšta*, 2022 07 19, Nr. 56, p. 1, 5.
- [4] BALČIŪNAS, Vytautas. Karaliaus Kazimiero Jogailaičio diena Anykščiuose lapkričio 7 d. užbaigs programą „Anykščių karališkasis kalendorius“. *Anykšta*, 2021 11 06, Nr. 85, p. 9.
- [5] BALIULIS, Algirdas. Anykščiai XV–XVIII a. *Anykščiai istorijoje, literatūroje, atsiminimuose*. Vilnius, 1992, p. 51–69.
- [6] BALIULIS, Algirdas; MIŠKINIS, Algimantas. Anykščiai. *Lietuvos TSR urbanistikos paminklai*. T. 3. Vilnius, 1979, p. 5–47.
- [7] BARANAUSKAS, Tomas. Anykščiai Kazimiero Jogailaičio laikais. *Anykšta*, 2021 11 13, Nr. 87, p. 5–6.
- [8] BARANAUSKAS, Tomas. Vorutos pilis. *Mūsų praeitis*, 2001, t. 7, p. 43–70.
- [9] BARANAUSKAS, Tomas; ZABIELA, Gintautas. Mindaugo dvaras Latava. *Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai*, 1998, p. 21–40.
- [10] BŪGA, Kazimieras. *Rinktiniai raštai*. T. 1. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958. 655 p.
- [11] BUTĖNAS, Eugenijus. Anykščių dvarvietė. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2012, p. 246–253.
- [12] BUTĖNAS, Eugenijus. Anykščių dvarvietės tyrimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2014, p. 197.
- [13] *Elementa ad fontium editiones*. Romae, 1974, vol. 31, pars 2: Documenta Ex Archivio Regiomontano ad Poloniam spectantia, edidit Carolina Lanckorońska. VII, 241 p., VII tab.
- [14] JAWORSKI, Rafał. Z najdawniejszych dokumentów do dziejów domeny Radziwiłłowskiej. *Studia Źródloznawcze*, 2001, t. 39, s. 101–114.
- [15] JONAITIS, Rytis. Anykščių dvarvietė. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2006, p. 146–150.
- [16] KAMUNTAVIČIENĖ, Vaida. Anykščių Šv. Mato parapija XVII–XVIII a. pradžioje. *Istorija*, 2020, t. 117, Nr. 1, p. 4–23.
- [17] KULBOKAS, Rytis. Gimsta karališkųjų Anykščių paradigma. *Anykšta*, 2021 08 21, Nr. 64, p. 1, 9.
- [18] KVIZIKEVIČIUS, Linas; SADAUSKAS, Jurgis. Tyrimai Anykščių dvarvietėje. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2013, p. 276–278.
- [19] LELEWEL, Joachim. Dodatek do rozprawy Daniłowicza w Nrze 17 umieszczoné o Dyplomatyce Ruskiéy. *Dziennik Warszawski*, 1826, t. 6, Nr. 19, s. 211–241.
- [20] LELEWEL, Joachim. *Pisma rozmaite*. Poznań: Nakładem księgarni Jana Konst. Żupańskiego, 1863. 117 s., [5] įkl. p.
- [21] *Lietuvos Metrika. Knyga 3 (1440–1498); Užrašymų knyga 3*. Parengė L. Anužytė, A. Baliulis. Vilnius: Žara, 1998. 161, [5] p.
- [22] MATUSAS, Jonas. Lietuvos lokalinės istorijos Lietuvių enciklopedijoje papildymas. *Tautos praeitis*. Chicago, 1961, t. 1, kn. 3, p. 425–440.
- [23] MIŠKINIS, Algimantas. *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės*. T. II: *Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai*. Kn. 2. Vilnius: Savastis, 2005. 795 p.

- [24] PUODŽIŪNAS, Giedrius; ZABIELA, Gintautas. Anykščių dvarvietės tyrinėjimai 1990–1991 m. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990 ir 1991 metais*. D. 2. Vilnius: Alna Litera, 1992, p. 44–48.
- [25] RIBOKAS, Dalius. Žvalgomieji Anykščių dvarvietės tyrimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2008, p. 259–261.
- [26] RIMŠA, Edmundas. Anykščių miesto herbas. *Anykščiai istorijoje, literatūroje, atsiminimuose*. Vilnius, 1992, p. 72–83.
- [27] SEMKOWICZ, Władysław. O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle roku 1413. *Lituanio-Slavica Posnaniensia. Studia Historica*. T. 3. Poznań, 1989, s. 7–139.
- [28] *Skarbiec diplomatów papieżkich, cesarskich, krolewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów, posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów*. T. 2. Zebrał i w treści opisał Ignacy Daniłowicz; z pozgonnych rękopismów znajdujących się w Bibliotece Muzeum Wileńskiego wydał Jan Sidorowicz. Wilno, 1862. 370 s.
- [29] TYLA, Antanas. *Apie Anykščius ir anykštėnus*. Vilnius: Petro ofsetas, 2016. 267 p.
- [30] VANAGAS, Aleksandras. *Lietuvos miestų vardai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. 322 p.
- [31] VANAGAS, Aleksandras. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*. Vilnius: Mintis, 1970. 428 p.
- [32] VANAGAS, Rimantas. Kas gi tie mūsų karaliai ir šventieji? *Anykšta*, 2022 03 29, Nr. 25, p. 5.
- [33] WOJTKOWIAK, Zbysław. *Lithuania Transwilniensis saec. XIV–XVI: podziały Litwy północnej w późnym średniowieczu*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005. 191, [1] p., [1] žml. lap.
- [34] WOJTKOWIAK, Zbysław. *Litwa Zawilejska w XV i pierwszej połowie XVI w.* Poznań, 1980. 141 p., [1] žml. lap.
- [35] ZABIELA, Gintautas. Anykščių apylinkių proistorė. *Anykščiai istorijoje, literatūroje, atsiminimuose*. Vilnius, 1992, p. 21–47.
- [36] ZABIELA, Gintautas. Anykščių dvarvietė. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2006, p. 193–195.
- [37] ZABIELA, Gintautas. Anykščių dvarvietė. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2008, p. 271–273.
- [38] ZABIELA, Gintautas. Anykščių dvarvietės pietvakarinė dalis. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2011, p. 267–269.
- [39] ZABIELA, Gintautas. Anykščių dvarvietės PR dalis. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2009, p. 259–262.
- [40] ZABIELA, Gintautas. Kur stovėjo Vorutos pilis? *Lietuvos istorijos metraštis. 1991 metai*. Vilnius, 1993, p. 5–22.
- [41] ZABIELA, Gintautas. Senieji Anykščiai: kada ir kaip formavosi senoji Anykščių gyvenvietė, kur aptiktas seniausias miesto kultūrinis sluoksnius? *Baltų archeologija*, 1998, Nr. 1–2 (11–12), p. 54–57.
- [42] ZABIELA, Gintautas. Vorutos bylos pabaiga, arba Dar kartą apie Anykščių proistorę. *Anykščiai: krašto kultūros istorijos puslapiai*, 1994 m. I pusm., Nr. 6, p. 2–4.
- [43] ZINKEVIČIUS, Zigmantas. *Lietuvių kalbos istorija*. T. 2: Iki pirmųjų raštų. Vilnius: Mokslo, 1987. 304, [3] p.
- [44] ПОЛЕХОВ, Сергей Владимирович. *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*. Москва: «Индрик», 2015. 709, [3] с.